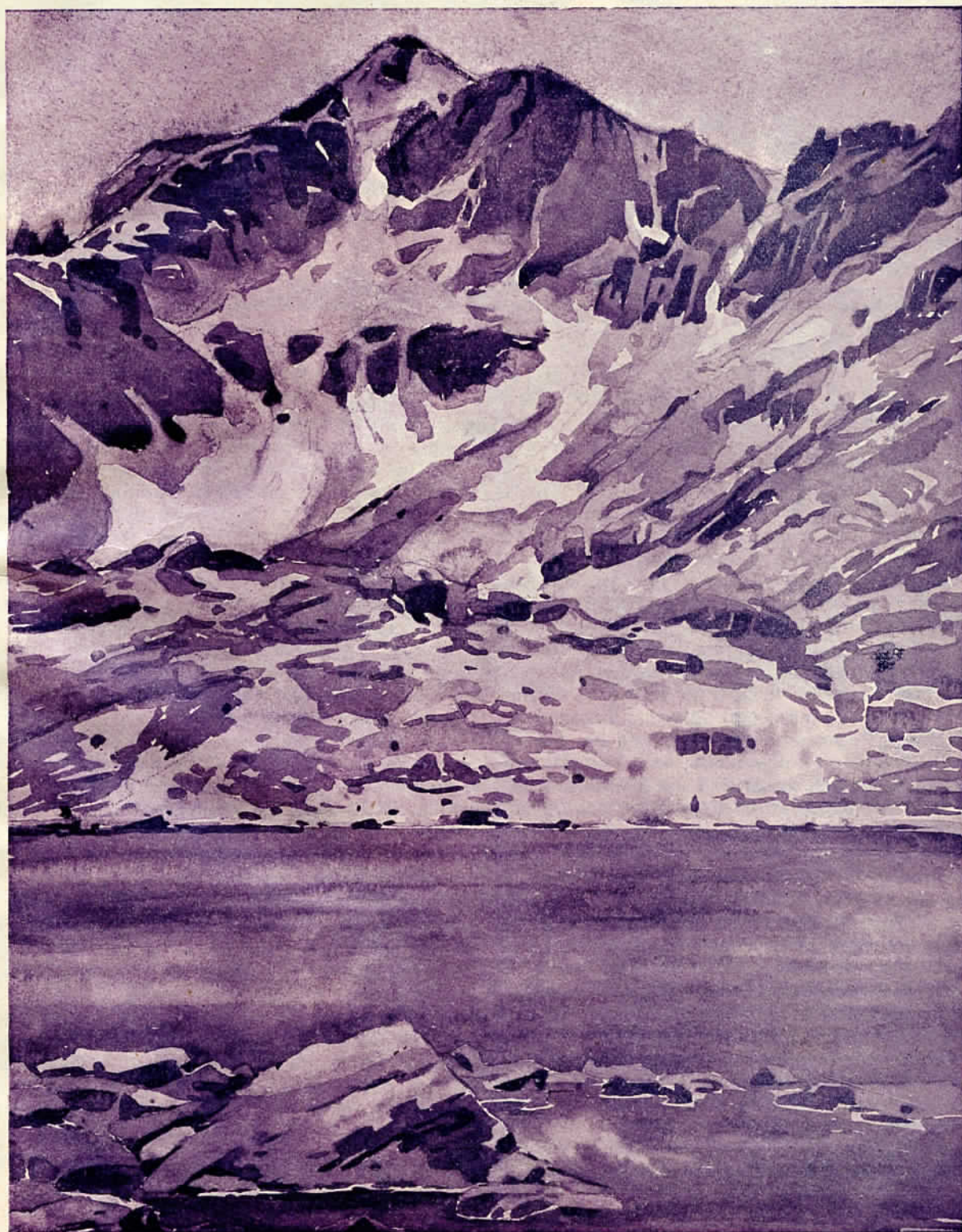

Год. XIX. Февруарий, 1927. Кн. 2.

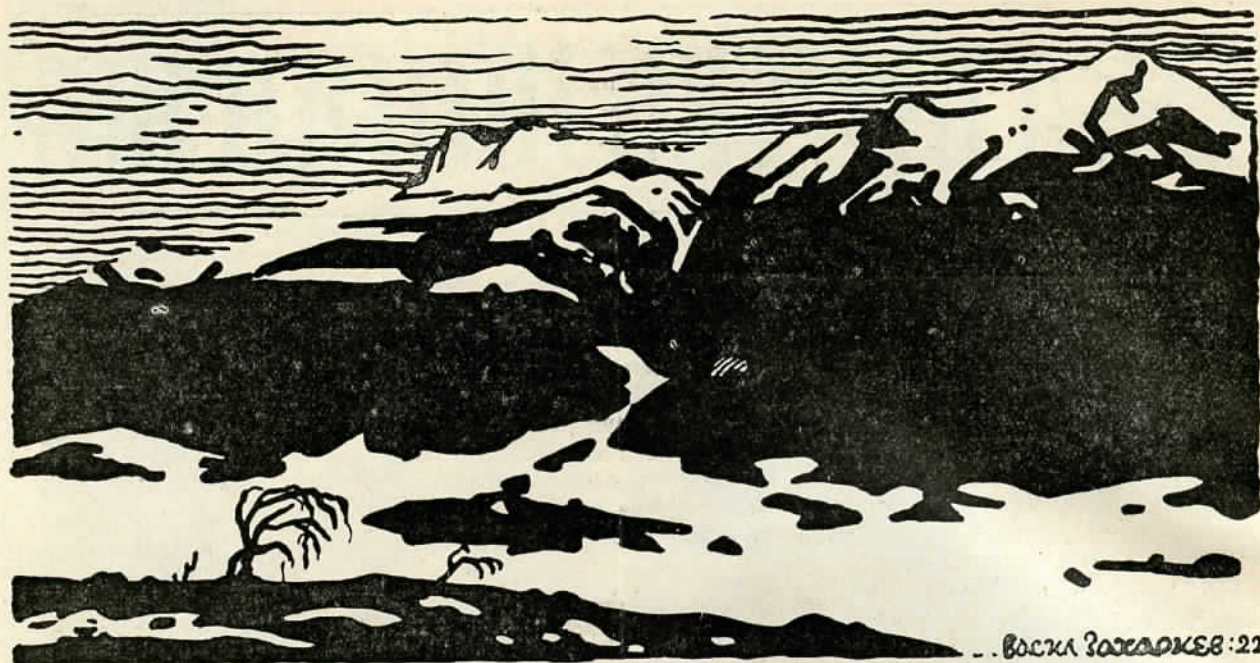

Български Турист

МУСАЛА

акв. В. Захариевъ

...Воска Зотаровска:22

НОЩЕМЪ КЪМЪ МУСАЛА¹⁾

Когато дружината ни излѣзе, за да поеме нагоре къмъ Царска Бистрица, на шосето лежаха вече сребристѣ люспи на лунното сияние, размѣсени съ остритѣ, черни и плътни сѣнки на борикитѣ. Наоколо гората настрѣхнало мълчеше и подъ всѣко дърво бѣше свита нѣкаква тайна и чакаше освобождение, за да израстне, да обвие всичко въ мъглата си и да погълне цѣлия свѣтъ. Небето надъ назъбенитѣ върхове на елитѣ бѣше синьосинкаво и посипано съ сребристѣ прашецѣ, като крилетѣ на пеперуда. Тукъ-таме по него трептѣше звезда и като че отлиташе сѣ подалечъ и по-далечъ отъ земята. Сглъхналъ, прозиренъ, прохладенъ, въздухътъ на планината изглеждаше подвиженъ, като неосезаемо течение, което се хлъзгаше край насъ и дървесата и милваше всичко, преобразяваше го, правѣше го ново, невѣроятно, пълно съ неизчерпаемъ чаръ. Сякашъ всичко околно бѣше съвсемъ друго, непознато, внезапно възкръснало за особенъ животъ, по могъщъ отъ нашия. И застанали неподвижно срѣдъ шосето ний съ нѣкаква неизпитвана наслада се оставяхме на живителната сила на тоя животъ, на магията на лунната нощъ срѣдъ природата.

А следъ малко, бавно трѣгнахме нагоре къмъ планината. Струваше ни се, че вървимъ срѣдъ колонитѣ на непознатъ храмъ, че слушае да се мълвятъ пълни съ дълбокъ смисълъ думи на таинствена литургия, че усѣ-

щаме какъ нѣкъде въ глѣбината на гората, задъ завесата на мълчаливо изпълнитѣ снага борове, се извършва нѣкаква мистерия, въ която има нѣщо сладко и страшно. И когато внезапно, преди да встѣпимъ въ долината на Бистрица, изъ тъмата срещу насъ прокѣнтѣ презрителенъ, остъръ смѣхъ, повтори, потрети, преобърна се на отчаяно ридание, и се загуби въ далечината, въ въображението на всѣки се откри не образа на олелейката, а нѣкаква свѣрхестествена фигура на черна жена, съ разметнати тъмно-морави криле, съ сиво покривало, съ разтегнати отъ непоносима мѣка кърпави и тънки устни, съ горящи, жълто-зелени котешки очи, която гони загубено щастие и лети изъ гората, — злобна и сѣ пакъ окайна жертва на безумно страдание. И викътъ на самотната нощна птица изведнажъ ни облѣхна съ нѣщо дълбоко-приказно и ний разбрахме какъ се раждатъ легендитѣ срѣдъ природата.

Дълго време вървѣхме ний умислени и трепкахме уплашено отъ всѣки шумъ, докато малко по малко въ насъ не се промѣкна нѣщо много бодро, нѣщо като златна, хладна струя, която непрестанно кѣпе душата и я измива отъ всичко прашно и ежедневно, докато не ни събуди и възкреси, докато не ни отвори очитѣ за красотата на действителността около насъ, непрестанния, звънливия сѣ напредъ и напредъ летѣщия шумъ на рѣката.

Той идѣше отъ глѣбината на долината подъ насъ и като че придаваше още повече

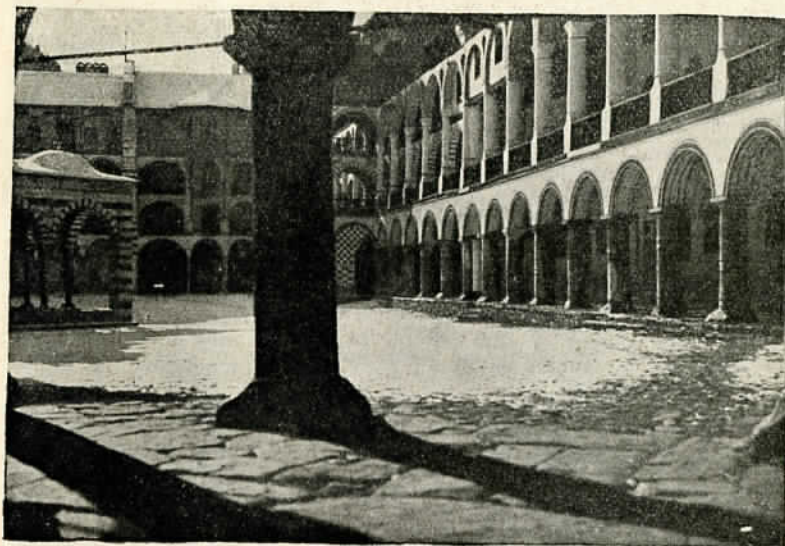
¹⁾ Извадка отъ сказка „Туризмъ и изкуство“, четена на 28.1.27 г.

яркост на лунния свѣтликъ, който безъ спиръ слизаше отъ небето и не само заливаше съ лъчи срещнитѣ, остри скали, но ги пропи-ваше съ сияние, така че тѣ изглеждаха про-зирни и толкова леки, щото приличаха на ми-ражъ и будѣха страха, че ей сега ще изчез-натъ, ще се стопягъ безследно. Едва когато око̀то ни нѣколко пѣти видѣ скалитѣ сѣ тѣй сияещи и леки и сѣ така изправени тамъ горе, подъ срещния връхъ, ний свикнахме и наче-нахме да вѣрваме, че тѣ наистина съществу-ватъ, че тази тѣхна красота е нѣщо неиз-мѣнно. И въ насъ се появи почуда, появи се нѣщо подобно на страхъ. Такъвъ страхъ, ка-къвто трѣба да сѣ изпитвали първитѣ пле-мена на варваритѣ, които сѣ стигнали до Си-ньото или Бѣлото море и за пръвъ пѣтъ сѣ видѣли необятната ширъ. Като варвари се чувствувахме и ний, гражданитѣ, свикнали на тѣснота и прахъ, на хоризонти закрити, отъ неско-посно натрупани и безкусно по-строени кѣщи. Ний се чудѣхме на необятната околна красота и разбирахме, че освенъ нашитѣ дребни, ежедневни грижи, на тоя свѣтъ има нѣщо, което е без-конечно по-голѣмо, по-голѣмо отъ амбициитѣ ни, по-голѣмо отъ из-куството ни, — а то е природата, съ нейната вѣчна мѣнливостъ. И намъ се поиска да отгърсимъ отъ себе всичко донесено отъ долу отъ града и да се слѣземъ съ онова, що се открояваше предъ насъ, да се преродимъ, да се не чув-ствуваме като дисонансъ въ вели-колепния акордъ, който звучеше изъ недрата на планината. Затова ний още повече отворихме очитѣ си, разширихме и душата си, въ която усетихме сякашъ се откри-ватъ хиляди нови очи и уста, за да поглъщатъ колкото може повече възродителна сила.

А между това нозетѣ ни бодро се катерѣха по каменистата пѣтека и ни изнасяха се по-високо и по-високо. Гората се свърши, отстѣпи, оттегли се отеднажъ като нѣкаква завеса и откри надъ насъ устремнитѣ кули по гърба на веригата, която се изтѣгаше въ дѣсно край рѣката чакъ до Мусала и ни дѣлѣше отъ дѣл-бокия процѣп на Демирѣ-Капия. А малко по-късно пѣтеката ни змийски зави, метна опашката си и се прехвърли отвѣдъ Бистрица, въ гѣстия клекъ, за да запълзи по-стрѣмно нагоре къмъ езерата.

Сѣщевременно месецътъ превали зенита и начена да се спуща съ удивителна бързина къмъ отсрещния хребетъ, който се чернѣеше заплашително и пращаше хищната си сѣнка

се по-близу и по-близу до насъ. И изведнажъ тя пропѣлзѣ скришомъ по сипеитѣ къмъ рѣ-ката, скри се за малко въ клека и сетне скочи върху пѣтеката ни. Въ тоя мигъ черния хре-бетъ глѣтна месеца и ний се намѣрихме въ тъма, която изглеждаше прозрачна, но сѣ пакъ оставаше непроницаема. Напусто се вглеж-дахме предъ себе. Виждахме само слаба фос-форесценция отъ голѣмитѣ камени блокове, прѣснати въ страни, чувахме шума на рѣката и слабо клокотене на ручейчета по пѣтеката, но самата пѣтека губѣхме при всѣки завой. Сякашъ нѣщата играеха съ насъ на криеница, обаждаха ни се, мамѣха ни, но когато оти-вахме къмъ тѣхъ, изведнажъ изчезваха и ний се намирахме или въ обятията на нѣкой клекъ, или срѣдъ нѣкой мочуръ, изъ който се истиск-ваше ледена вода и се пропираваше въ обув-

Рилския манастиръ

фот. Мишо

китѣ ни. Едва когато излѣзохме най-сетне надъ клековетѣ, наоколу стана малко по-свѣтло. А горе на рѣба на наклона, по който се дви-жихме, се замержелѣ една мъглиста, въз-душна роза, — сиянието на голѣмъ огънь при хижата на езерата.

Дълго време, сѣ тѣй далечна и нѣжно обагрена цѣвтѣ розата предъ насъ, дълго време се плѣзгахме ний по роснитѣ, студени поляни между Чадъръ тепе и Маркуджика, пропадахме въ дѣлбоки ровове съ вода, отново се издигахме, докато най-сетне излѣзохме при първото езеро, въ чието огледало се отразя-ваше буйния огънь, тѣй че изглеждаше сякашъ тамъ при хижата расте вълшебно, пламнало дърво, което забива клонетѣ си въ небето, а коренитѣ въ водата. Въ хижата и около нея имаше вече много подранили поклонници на

Мусала, — тѣ викаха, разправяха се, дирѣха, товарѣха, стѣгаха се, — но всичкия имѣ шумѣ нѣмаше сила. Едва излетѣлъ десетина крачки, — нѣщо строго въ околния покой и тържествена тишина го пресичаше — и на хвърлей камъкѣ отъ хижата вече нищо се не чуваше отъ суетното безпокойство на хората. . .

Отъ хижата трѣгнахме въ най-дълбоката и потайна доба на нощта. Къмъ три. И бавно завѣзлизаме къмъ върха.

Тукъ горе, макаръ месеца да бѣше от-
давна залѣзълъ, бѣ свѣтло. Въ огромнитѣ скали и сипеи трептѣше нѣкаква тѣхна собствена синкава и неосезаема свѣтлина, която лежеше върху всичко подобно на тънакъ пластъ отъ безценъ металъ. А въ сжщо време изглеж-

хорскитѣ сборища, и какъ другарката ми и азъ се превръщаме на първобитни, наивни хора, които, обзети отъ религиозенъ страхъ, отиватъ тамъ горе, да се поклонятъ на едно непознато и заплашително божество, което влада надъ живота имѣ и надъ цѣлия свѣтъ. И неволно ний двама, загубени срѣдъ тѣзи пустини, се притиснахме единъ о другъ и завѣзлизаме унесено, като въ сънъ, загледани въ Мусала, която се издигаше предъ насъ тѣй непристъпна и надменна, шото ни се стори, че никога не ще можемъ да стѣпимъ на челото ѣ.

Ала пжтеката, тоя символъ на властта на човѣшкия духъ надъ материята, полека, неусетно нѣкакъ, почти дебнейки обикаляше препятствията, неочаквано се прехвърляше презъ подземни рѣки, които глухо звѣнѣха отдолу, извиваше, изгъваше се, притискаше се о планината и ни извеждаше сѣ по-високо и по-високо.

А изтокъ въ това време мѣняваше непрестанно багри, — ставаше бледо-синъ, зеленикавъ, жълтъ, изведнажъ се пропиваше съ руменина, ставаше по-широкъ. Небето около него и надъ него начеваше сжщо да играе въ хиляди отсѣнки, морави, опалови, зелени, като котешки очи, жълтеникави и розови. А чукаритѣ и скалитѣ изведнажъ загубиха своето мъртво величие, станаха сякашъ по-добри, по-гостоприемни за да посрещнатъ слънцето, което тамъ на възходъ пращаше предъ себе, като трѣбни звуци, ярко-червенилжчи и пронизваше гнѣвно мъглиѣ, що му запречваха пжтя.

фот. Мишо

Още малко, още нѣколко крачки, още два завоя, още единъ! Ний едва имаме време да погледнемъ какъ долу въ подножието се чернѣятъ, като врати къмъ нѣкакво страшно, ледено царство, езерата, сетне се втурваме нагоре и когато, подобни на войници въ атака, брулени отъ огъня на свирѣпъ вѣтъръ изврѣлъ изъ ждрелото на Демиръ Капия, ний изскачаме на челото на Мусала, — тамъ въ далечината, която простираше криле на стотици километри отъ насъ надъ Юмрукъ-чалъ и Амбарица и надъ Богданъ начена бавно да възлиза, въ царственъ пурпуръ, слънцето. И всичко, което сякашъ до преди малко бѣ мъртво, се съживи и засмѣ. Засмѣха се мирядитѣ китни цвѣтове, които покриватъ Мусала, и тѣхнитѣ ярко-червени, морави, сини камбанки, като че зазвѣнѣха за благодарствена служба. Засмѣ се и студения вѣтъръ и засвири весело, като се премѣташе отъ долината на

Въ политѣ на планината

даше, че е много тъмно и че камънитѣ, които отвсѣде запречватъ пжтя, се подхранватъ отъ тази тъма и растатъ, както растатъ наоколо планинитѣ, както растатъ на ширѣ цирковѣтѣ, въ които черни и спокойни езера лежатъ мълчаливо и чакатъ нѣкаква тайна да слезе въ тѣхъ отъ звездното, далечно небо.

По пжтя край тия езера нашата дружина се раздоби и азъ останахъ самъ съ другарката си. И изведнажъ, когато на изтокъ едва-едва се замерджелѣ бледа дрезгавина и обади, че слънцето възлиза вече тамъ дълбоко задъ хоризонта, когато наоколо неусетно се прѣсна сивъ, мъртавъ свѣтликъ и въ него дваждъ по-огромни и по-грандиозни се извисиха надъ насъ Мусала, Алековия върхъ и всички безимени и горди чукари на мусаленския масивъ, азъ усетихъ какъ отъ мене отпада всичко дребно, всичко донесено отдолу, отъ

Искъра, въ долината на Марица, и прашаше поздравъ отъ водитѣ устремени къмъ Черно море, на ония течащи къмъ Егея. Засмѣха се и хората събрани на върха, защото бѣха победили несгодитѣ, бѣха се усетили силни и млади и сега се радваха на необятната ширъ и на слънцето, което идѣше да ги стопли.

Засмѣхме се и ний двама съ другарката ми и се свихме до каменната пирамида за да си починемъ и да се сгрѣемъ. Но следъ мигъ менъ не ме сдържа и азъ скочихъ да гледамъ, защото усетихъ, че нѣма време да ми стигне за да видя всички красоти наоколо. И наистина когато се обърнахъ почувствахъ, че сърцето ми се свива. Стори ми се, че съмъ подобенъ на малко дете на което сж дали великолепно дарове, но което не може да си ги занесе до къщи за да ги разгледа и да имъ се нарадва. Кое по-рано да гледамъ, когато всжде е тъй хубаво, че дни и дни не биха стигнали за да се изчерпи красотата, за да се види всичко?...

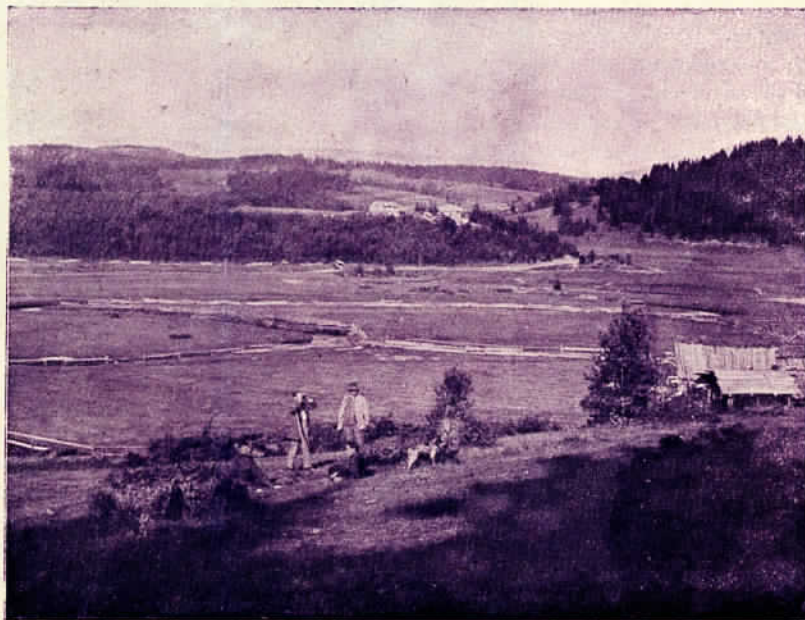
Ето, току що съмъ се взрѣлъ въ синкавия Пиринъ и въ бѣлия конусъ на Елъ-тепе, привлечатъ ме охренитѣ отсѣнки на Белмекенъ и ярката сребристостъ на нѣкаква рѣчица, която извира отъ подножието му. А сетне погледа ми начева да дебне дали отвждъ Разлога, не ще види надъ Бозъ-дагъ скалитѣ на Тасосъ, или дали надъ Пиринъ не ще се очертае кржглото теме на Олимпъ. Но мигъ следъ това азъ се обръщамъ къмъ изтокъ и гледамъ къмъ Костенското поле, дия Ихтиманъ, виждамъ Арабаконакъ, прехвърлямъ се на Искърския проломъ, стигамъ до Комъ, прескачамъ къмъ Грахово, къмъ Краище, къмъ Осогово. Сетне дълго бродя по голия, развълнуванъ пейзажъ на Рила, приличенъ на изгледъ отъ луната... Какво великолепно опиянение: да предита човѣкъ така за мигъ стотици километри, да събира въ едно мѣстности които сж денонощия далечъ едни отъ други!

Но за размисълъ нѣма време! Трѣба не да се разсждава, а да се гледа! И азъ отново се лутамъ по челото на Мусала, вирамъ се въ тъй близо лежащитѣ два смарагда, които се откриватъ въ подножието ѝ на югоизтокъ, — въ изворитѣ на Марица, къмъ които следъ малко ще наченемъ да слизае, вирамъ се надолу въ тѣснината на Демиръ-Капия, отдето вѣтъра донася звънъ на стада и най-сетне отивамъ съ бинокла си до камената пирамида,

за да видя възможно ли е това, което разправятъ хората, — отъ Мусала да се вижда София.

Бавно оправямъ окуляра, поздравявамъ Черния върхъ, слизамъ отъ него полека по Резньоветѣ и по билото надъ Желѣзница, готовъ да се разочаровамъ и да се присмѣя на ония, които сж ми разправяли басни и изведнажъ тъй силно трепвамъ, че едва не изпускамъ бинокъла изъ ржце.

Тамъ, надъ Плана, надъ Панчаревскитѣ височини, азъ виждамъ не — както най-много бихъ повѣрвалъ — нѣкаква сивкава маса, просечена тукъ таме съ черна черта, не нѣщо неопредѣлено и безформено, — а цѣлъ, ясно

Беглика въ Баташката планина

обрисуванъ, горѣщъ на слънцето, — виждамъ Александръ Невски съ двата му златни купула, тъй както се вижда той отъ Борисовата градина. Това е тъй неочаквано, тъй невѣроятно, щото ми се струва, че виждамъ призракъ, че халуционирамъ. Но отново се вирамъ и виждамъ вече повече, — виждамъ малко по въ лѣво едно голѣмо здание, виждамъ го какъ гори и то подъ слънцето, виждамъ сетне разсадника къмъ захарната фабрика. И ми се струва изведнажъ, че върша нѣкакво светотатство, че разбулвамъ тайни, задъ които не бива да прониквамъ, че откривамъ отъ Божеството неговата власт да вижда всичко презъ планини, рѣки и долини. И азъ плахо снемамъ погледа си, оборвамъ глава, ала следъ мигъ човѣшкото ми любопитство отново ме кара да насоча къмъ София тѣзи тржби, съ чиято помощъ мога да предизвикамъ природата, да

прелитамъ грамадни разстояния и да виждамъ онова, що тя е забранила на очитѣ ми да виждатъ. И ржката ми стиска благодарно бинокла, въ когото усещамъ сякашъ какъ

трепти могъществото на човѣшкия разумъ. А въ ушитѣ ми свири бодрия, дръзкия планински вѣтъръ!...

Димитъръ Шишмановъ

фот. Мишо

ЧЕРНИЯ ВЪРХЪ

Исправенъ срѣдъ ледена пустошь, гордъ и непристѣпенъ, стои той обвитъ съ бѣла покривка като мрътвецъ и споменъ за току що преминалитѣ дни на слънце и животъ, изтръгватъ отъ гърдитѣ му стонъ на умирающия гигантъ. Вопълътъ му, страшенъ и жалостенъ, прозвучава надъ дивитѣ канари и се носи далечъ надъ ридове и заснѣжени поля. Смъртъта настѣпваше и въ агония се тресѣше великанътъ, устоялъ срещу вѣковетѣ.

А отъ време на време по голото му чело ще проблесне като лжчъ радостенъ споменъ за преждни дни. — — — Ей вижда ги той, младитѣ летци, поели къмъ него, съ пѣсни оглашатъ и върхъ и долъ. Бодро се катерятъ тѣ отъ скала на скала, отъ върхъ на върхъ и съ чиличени гърди идатъ да го поздравятъ, гиганта, вѣченъ и неизмѣнимъ; и той ще ги

приюти като свои чада, гоститѣ крилати, и въ нѣмата му усмивка сж намѣрили тѣ и от-мора и бодростъ и нови крила. „Носете отъ мене поздрава долу въ низината на грижовенъ свѣтъ, носете поздрава на небесната синина и лекокрилния облакъ — — —“.

Но, ето, като изъ невидѣлица полазватъ къмъ него непрозирни мъгли и челото му потъва въ мракъ. Завѣя буренъ вѣтъръ и понесе на вълни снѣжни завѣси. Изчезна всичко, слето въ хаотично море, оглашано отъ глухо бучение, въ което силниятъ вѣтъръ само пищи като побѣснѣлъ. . .

И за невзрачната картина, на която не е сждено да бжде подслушана отъ живо същество, гордиятъ върхъ ще ни разправя, когато въ топълъ день, ние пакъ закрачимъ на горѣ, иде, неговитѣ гости отъ низината.

С. В.

РАСТИТЕЛНАТА ПРИРОДА И ФИЗИЧНОТО ВЪЗПИТАНИЕ НА МЛАДЕЖТА

Следъ детските години, които прекарваме изключително подъ майчини грижи и при домашно възпитание отъ страна на родителитъ ни, съ настъпването на осмата година, ний влизаме въ училището, дето започва подготовката къмъ юношеството. Съ това време съвпадатъ и първитъ опити къмъ физично възпитание, първомъ на закрито и подиръ на открито, въ самата природа.

Въ отдѣленията на основнитъ училища, редомъ съ основнитъ начала, що ни се предаватъ по основното възпитание и образование, намъ се разкриватъ постепенно и последователно растенията и животнитъ, отъ една страна, и бездушната природа, отъ друга. Съответно и подходно съ разнитъ годишни времена насъ ни извеждатъ на първи излети въ градината или на полето, ни разхождатъ, ни запознаватъ съ дървета и храсти, съ треви и цвѣта и ни учатъ, какъ и тѣ като живи същества поникватъ отъ семе, хранятъ се, растатъ, развиватъ зелени листа, цвѣтове и плодове и сжщо както животнитъ умиратъ.

Но отъ всички разкази и обучения въ самата природа, що добиваме въ основното училище относно растителния миръ, въ детската ни паметъ неизлишно се втѣлпватъ разнородността, зелената и пѣстротата на цвѣтоветъ на растителността и нейната периодична годишна промѣна. У насъ съ течение на време ясно се опредѣля и установява трайна представа за промѣната на годишнитъ времена, въ която представа най-рѣзко изпъква пролѣтната и есенната промѣна на растителността: пробуждането и разцвѣта ѝ презъ пролѣтната и умираването ѝ или преминаването ѝ въ зименъ сънъ презъ есенята. Ние бързо схващаме тѣзи две рѣзки промѣни и, най-любопитното е, че тѣ ни правятъ не еднакво впечатление и съответно съ това предизвикватъ въ душата и сърцето ни не еднакво настроение, което се запазва до дълбока старостъ.

Нѣма нужда да се напомня, съ какво нетърпение очакваме пролѣтната и съ каква радостъ посрѣщаме пробуждането на растителността и първитъ ѝ пролѣтни цвѣтове; когато, съ настъпването на есенята, у насъ като че настѣпа нѣкакво униние; погасването на растителността ни навѣва тъга и жалостъ за преживѣнитъ радости посрѣдъ пролѣтната ѝ и лѣтна примамлива пищностъ и разноцвѣтностъ, и ние почти насила привикваме къмъ зимния не толкова приятенъ еднообразенъ и дори суравъ животъ. Тѣй ний още отъ най-млади юношески години привикваме съ приятнитъ гледки, що ни представя развитата растителностъ, съ нея свързваме всичкитъ си впечатления и радости и въ нея

прекарваме свободното си време съ игри и разходки до умора — тѣй посрѣдъ нея ни подвеждатъ къмъ първитъ опити отъ физично възпитание.

Следъ тази трайна четиригодишна подготовка въ основното училище, ний вече се усилваме физично, отъ една страна, и сме подготвени по-нататъкъ да разберемъ и потайноститъ отъ живота на растителната природа, отъ друга. Преминали въ пълно юношество, при пълна умствена и физична сила, училищнитъ задължения не ни сж достатъчни, ний търсимъ да доразвиемъ силитъ си и въ разни спортни организации и особено: туристична, скаутска, любители на природата и др. И тѣкмо съ тази юношеска възраст съвпадатъ придобивкитъ отъ максимумъ познания относно потайноститъ на природата, отъ максимумъ енергия за нейното обхождане и опознаване и отъ максимумъ желание и воля за постигане на всички предназначения въ туй отношение; тѣкмо презъ 8—10 юношески години ние напълно схващаме и разбираме естеството и грамадното значение на растителността за живота изобщо и за нашата родина частно.

Кръстосвайки нашата родна земя надлъжъ и ширъ и отъ равнището на морето до най-горнитъ висини на величественитъ ѝ планини, ний добиваме ясна представа за цѣлия ѝ топографски образъ: по всѣки нашъ кжтъ се запознаваме съ външния видъ и естеството на терена, съ неговото водно или безводно състояние и, надъ всичко друго, съ неговата растителна дървесна, храстова и тревиста окраса. Тѣй ний бавно и постепенно усилваме и разширяваме щастливитъ си впечатления изъ нашата природа още отъ детинство; тѣй ний дохождаме до твърдото убеждение, че родна България е действително най-разнородна по своитъ низини и планини, най-привлекателна съ своитъ лѣтни снѣжни прѣспи, синьокристални планински езера и студени алпийски извори и рѣки, но че само зелената ѝ най-пѣстроцвѣтна растителна окраса, въ хармония съ разноцвѣтнитъ слънчеви лжчи, е въ състояние да предаде на последнитъ оня дивно величественъ видъ и онази приятна гиздавина, които се отразяватъ тѣй живописно въ общата имъ красота.

Възмжжели къмъ края на нашето юношество, когато тѣй всестранно сме опознали нашата татковина и нейната растителна природа; когато, едновременно съ това, и чрезъ срдното образование сж ни вече разкрити и потайноститъ въ живота на растителната зелена окраса, ние най-целесходно можемъ да съпоставимъ и сравнимъ следнитъ две про-

тивоположности: 1) че у нас вече е втълпена истината, какво зелената растителна окраса и растителността изобщо съ своите хлорофилоносни клетки представя милиарди потайни лаборатории, въ които безспирно се приготвят по най-лесен начин органичните вещества за живота на всички твари, та следв. последния зависи от нея; а от друга страна, поради причини, свързани с процеса на храненето из почвата, всяко зелено растение през дейния си период денонощно може да изпари вода въ размъри до половина от теглото си, та следв. зелената растителна окраса чрез това добива неизмъримо значение и като факторъ въ хигиенично и климатично отношение; и 2) че при единъ общъ погледъ върху повърхнината на българските земи, нашето око схваща твърде добре, какво нашите гори нееднакво сж разпредѣлени по нея: за общо съжаление въ девствения си видъ тѣ сж запазени само по недрата на мѣждодостъпните планини, когато цѣли достъпни склонове и хълмисти равнини сж съвършено оголени, благодарение на невежеството и преступността на бивши и сегашни поколения.

Е добре, при наличността на току що предаденото сравнение между изтъкнатите две противоположности, ние жрецитѣ на природните науки, художниците на природата, представителитѣ на спорта и особено Вий млади туристи, скаути и любители на природата, не можемъ ли да схванемъ най-ясно и да проповѣдваме най-убедително, че преступно е да се унищожаватъ безразборно горитѣ у насъ, па и растителността изобщо, когато тя е необходима за допълване на нормалния развой на нашата растителна окраса? Нека не забравяме, че, независимо отъ горската и храстова растителностъ, нашата флора е попълнена отъ десетки ако не стотици рѣдки и крайно полезни растения, отъ които едни сж свойствени само на България и представятъ най-характерната отлика на нейната флора; други сж много важни и полезни въ медицинско отношение; а трети, само самъ-тамъ разположени по нашите мѣждодостъпни планини и развивайки нежни красиви цвѣтове, представятъ особенъ интересъ отъ общо естетично гледище. Най-подиръ, и нашите девствени лесеви по известни затънени планински и крайморски кѣтове (Дювленските и Странджанските гори, които вече сж дадени на концесия, Лонгоса къмъ устието на Камчията и др.), които до сега сж оцѣлели, представятъ сжщо тъй локални особености и би трѣбвало и отъ тѣхъ да се запазятъ пространни парцели, като единъ видъ „резерви“ или „природни горски паметници“ — еднакво важни и за горското дѣло у насъ и за

историята на нашата флора, па и за туристите и любителитѣ отъ младитѣ наши поколения.

Вий младитѣ и стари представители на разнитѣ туристически организации свързани съ откритата наша хубава природата, като скитате безспирно и ненаситно по Стара-планина, Сръдна-гора, Родопитѣ, Рило-родопския масивъ, Люлинъ, Витоша и Пиринъ сами схващате, че красотата на всички тѣзи наши планини е свързана главно съ растителността; сами схващате рѣзкия контрастъ въ всяко отношение между залесенитѣ и незалесени тѣхни части и какъ, надъ всичко друго, унищожението на горитѣ и рѣдкитѣ и полезни растения изобщо обезвдява планинитѣ и ги лишава отъ естествената имъ красота.

Тогава, обичайки безрезервно преди всичко родината си, а чрезъ нея и цѣла България, ходейки бесспирно по нея, вий свързвате нераздѣлно и цѣлото ваше физично възпитание преди всичко съ зелената ѝ и разнообразна растителна окраса.

Не забравяйте, прочее, че, при излетитѣ си, само подъ благотворното влияние на последната вий дишате убодрителния опрѣсненъ въздухъ и пиете сладката бистра кристална вода; нашитѣ художествено красиви планини отъ нея вий се вдъхновявате и разполагате къмъ всички радости въ недрата на природата.

Въ отплата на това, въоръжете се само съ общо и трайно самосъзнание за нейната неотмѣнна грамадна важностъ за живота изобщо и за родината, и поставете си за неизмѣнни начала:

1. Да пазите и поддържате днешнитѣ залесени мѣста на България и да подпомагате залесяването на голитѣ кѣтове до правилно разпредѣляне на горитѣ по цѣлата страна;

2. При любуването си на растителната природа особено по планинитѣ, никога да не изкоренявате рѣдкитѣ, красиви и полезни растения;

3. При излетитѣ си, никога да не изкубвате масово растителността, каквато и да е тя; задоволявайте се съ малко цвѣтове откъснати надъ земята; и

4. Да пазите растителността отъ пожари изобщо.

За всичко това родна България съ поколенията си ще ви бжде вѣчно признателна; защото само тъй ще допълните и доразхубавите нейната китна и приветлива растителна природа, тъй безрезервно необходима за физичното възпитание на младежта и националното ѝ издигане.

Проф. Д-ръ Ст. Петковъ

ВЪ СЪРДЦЕТО НА РОДОПИТЪ — ИЗЪ ДОЛИНАТА НА Р. ВЖЧА

За р. Вжча и долината ѝ напоследък се твърде много писа и говори въ свързка съ електрическата централа „Вжча“ и концесията на Дьовленските гори, а въ недалечното минало нейните богатства сж били предмет на изучаване на чужди и наши учени, напр. отъ: Едуардъ Ружка — началникъ на горитѣ въ Австрия; проф. Хайнрихъ — геологъ, горски инженеръ и инспекторъ на унгарскитѣ горски училища; Дицентъ — геологъ-инженеръ и инспекторъ на горитѣ въ Босна и Херцеговина; инженеръ Ив. Ив. Мавровъ (вижъ книгата му: „Воднитѣ сили на България и използването имъ“)¹⁾ и отъ Ж. Радевъ, професоръ по география при нашия университетъ (вижъ Библиотека „Вжча“ № 1 — „Рѣка Вжча и нейната долина“). Но въпреки това, долината на Вжча е все още слабо известна — слабо известна особено въ антропогеографско отношение, което обема въ себе си и география, и история, и етнография, и археология, и народно стопанство, и което е така тѣсно свързано съ туристиката. Рѣдко ще се намѣри туристъ, който да е прониквалъ презъ долината на Вжча въ дълбоката вътрешност на Родопитѣ — въ сърдцето на Родопитѣ, както се изразяваме въ заглавието на настоящата си статия, а то представлява една интересна за себе географска област — специаленъ родопски свѣтъ, който заслужава по-голѣмо внимание.

Причинитѣ за слабото посещение на долината на Вжча сж главно две: първо, че до Балканската война по-голѣмата ѝ частъ бѣ въ турски рѣце, като границата се доближаваше до село Кричимъ само на 5 клм. и, второ, че липсватъ пѣтища. Долината на Вжча, именно Дьовленско, това е най-затѣнтения родопски край, по отношение на който съ право може да се каже: „Господъ високо, царъ далеко“.

По своитѣ пѣтища не бихме сбъркали, ако го сравнимъ съ нѣкои области изъ вътрешността на Азия или Африка. Въ долината на Вжча може да се проникне чрезъ стрѣмни и неудобни пѣтеки пешкомъ или съ конь отъ всѣкъде другаде, но не и по течението на Вжча, което отъ с. Кричимъ до Дьовленъ е 55 клм., а съ кола презъ долините на други

рѣки — Станимашката и Арда — именно: Станимака—Чепеларе—Пашмакли на Черна рѣка (притокъ на Арда) — и прохода Ешекъ-кулакъ—Широка-лжка—Дьовленъ, който отъ отъ Пловдивъ е равенъ на 120 клм. На този дълъгъ, заобиколенъ и труденъ пѣтъ, макаръ коларски, има сега едно съкращение — Чепеларе—Широка-лжка презъ гребена на Кара-Балканъ, но съ такъвъ наклонъ, че по-слабъ добитѣкъ и праздни кола не може изтегли по него. Има още единъ коларски пѣтъ, разбира се планински коларски, за Дьовленъ, който е още по-заобиколенъ и по-дълъгъ. Той минава по долината на Баташката рѣка—Пещера—

Носия изъ Чепеларе

Батакъ—Беглика—Ташъ-боазъ—долината на Дамлъ-дере и се равнява отъ Пловдивъ на около 140 клм. Той никога не се използва. Едничкото хубаво нѣщо на тѣзи пѣтища за долината на Вжча и гр. Дьовленъ е това, че те принуждаватъ да се запознаешъ съ твърде обширна област отъ срѣднитѣ Родопи, което не е безъ значение.

Този забравенъ, но интересенъ и съ хубава природа български край, презъ миналото лѣто пропѣтувахме, наредъ съ цѣлитѣ Родопи, съ Иенския доцентъ по география Д-ръ Бурхардъ и неговия студентъ Бауеръ. Маршрута ни бѣше: с. Кричимъ—гр. Дьовленъ и презъ Широка-лжка—Чепеларе. Но преди да минемъ къмъ пѣтеописанието си, нека дадемъ нѣкои предварително необходими белѣжки.

¹⁾ В. Д. Смоленски. Родопски писма, стр. 4, 5 и 6.

Рѣка Вжча се образува въ дълбоката вътрешност на срѣднитѣ Родопи отъ тритѣ вече значителни планински рѣки: Дамлж-дере — отъ Сютка, Настанската рѣка отъ Каинѣ чалѣ и Широколжшката рѣка отъ пл. Караманджа, които се събиратъ не далечъ отъ Дьовленѣ въ мѣстността Забралѣ. Следъ това, тече далечъ на северъ за да напусне планината при с. Кричимѣ, ороси Кричимското поле чрезъ множество канали и се влѣе въ Марица при с. Кадиево. Нейната долина е врѣзана въ най-широката частъ на срѣднитѣ Родопи, които достигатъ 100 клм. ширина по въздушна линия, а самата р. Вжча, като вземемъ за нейно начало Настанската рѣка, отъ изворитѣ — отъ Каинѣ чалѣ — до с. Кричинѣ има дължина 90·7 клм. или до Марица 119·7 клм. Тази частъ отъ срѣднитѣ Родопи е сжщевременно и най-високата въ централния дѣлъ на планината и се схваща като централно родопска ядка. Тази ядка се опредѣля отъ една страна, отъ Янѣкъ-тепе, Каинѣ чалѣ и Переликъ-тепе на централното вододѣлно било на Родопитѣ и, отъ друга, отъ върховетѣ превишаващи 2000 м.: Персенкъ (2075), Баташки карлъкъ (2082) и Сютка (2187) на севернитѣ разклонения на Родопитѣ, които сж по-високи отъ върховетѣ на централното вододѣлно било. Персенкъ е най-високия връхъ на най-дългото северно разклонение на Родопитѣ — Кара-балканѣ, който отъ изтокъ огражда долината Вжча. Баташки карлъкъ е най-високия връхъ на най-широкото северно разклонение на Родопитѣ — Баташката планина, която чрезъ мощния масивъ на Сютка се съединява съ централното било и огражда отъ западъ долината на Вжча. Така Вжча, която е най-дългата рѣка изъ севернитѣ склонове на Родопитѣ се явява и съ най-обширенъ басейнъ — 1703·7 кв. клм., следствие на което е и обстоятелството, че е и най-пълноводната — надъ с. Кричимѣ лѣте дава 4—5 куб. м. вода въ секунда. Вжча може да се мине само при бродѣ.

Основата на централнородопската ядка се състои отъ кристалинни шисти съ голѣмо разпространение на кристалинни варовици. Сютка се състои отъ гранитѣ, който още отъ Рила очертава главното вододѣлно било. Въ разлатата платовидна Баташка планина преобладаватъ младитѣ еруптивни скали — трахититѣ — които близо при устието на Вжча въ Пловдивското поле пресичатъ коритото ѝ и се явяватъ въ Кара-Балканѣ северно отъ Персенкъ. При Дьовленѣ въ разширената Вжчанска долина се намиратъ терциерни утайки.

Долината на Вжча е главно плодъ на ерозивната работа на изобилнитѣ ѝ води.

На 7 септември изпратени отъ гостоприемнитѣ уредници на електрическата централа „Вжча“ въ с. Кричимѣ (240 м. надм. в.) поехме пѣтя за Дьовленѣ по Кара-балканѣ. Този пѣтъ — сжщинска планинска пѣтека, по която трудно навсѣкжде се ѣзди на конѣ — отначало се изкачва по северния склонъ на Кара-балканѣ, за да стигне билото на планината, после върви по самото било до в. Модерѣ-тепе, отдето почва да слиза презъ с. Петварѣ до с. Михалково — недалечъ отъ Вжча — пресича последната, минава по лѣвата ѝ страна, възкачва се по югоизточнитѣ склонове на Баташката планина и презъ с. Челикли и височинитѣ Гребенецъ слиза въ Дьовленѣ. Точната му дължина е неизвестна, но ако Вжча отъ Кричимѣ до Дьовленѣ има 55 клм., то той е поне съ $\frac{1}{4}$ по-дългъ, а мѣстното население го мѣри съ двудневенъ усиленъ ходъ, за колкото го вземахме и ние. Върху отсрещната — западната — страна на долината, по склоноветѣ на Баташката планина, презъ с. с. Жребичко, Осеново, Фотенѣ и Селча, има по-удобенъ и по-късъ пѣтъ (сжщо пѣтека), но ние, дошли въ Кричимѣ отъ Баташката планина, искахме да минемъ по Кара-балканѣ.

Денѣтъ бѣше пълненъ слънчевъ и изобщо великолепенъ за пѣтуване. Възкачили се още на първитѣ височини по Кара-балканѣ надъ Кричимѣ, кржгозорѣтъ ни се твърде много разшири. Преди всичко трѣбва да се простимъ съ полето. Назадъ, като на дланъ, е разкошното Кричимско поле, а задъ него Айдинѣовското. Тѣ, наредъ съ Пещерската и Брациговска котловини, сгушени въ последнитѣ северни родопски издѣнки, представляватъ като странични малки отдѣления на голѣмия Тракийски коридоръ. Майчински надарени съ блага отъ природата, особено Кричимското съ своята изобилна вода, тѣ сж извънредно плодородни. Отъ Кричимско пристигатъ най-раннитѣ зеленчуци и овощия на столицата. Какъ иначе можемъ да си обяснимъ обстоятелството, дето въ Кричимѣ и съседното село Устина турското население е още въ компактна маса! Долу, подъ краката ни, е тѣсното гърло на Вжча. На срещната страна на Вжча върху стрѣмни скали се виждатъ остатѣци отъ стара крепостъ. Това е крепостъта на Иванку, който следъ като уби Асеня I, забѣгна на югъ. По-късно тукъ се е подвизавалъ другъ родопски владетелъ — деспотъ Слава. Кричимската крепостъ е една отъ ония крепости по севернитѣ склонове на Родопитѣ, дето най-често е вървѣла българо-византийската граница.

Следъ 3-часово уморително пѣтуване между смесени храсталаци и по едра широколита гора стигнахме билото на планината

(1500 м.), дето започват млади иглолистни гори. Движейки се по билото, ние имаме възможност да наблюдаваме на вси страни обширни географски обекти и, наистина, прелестни природни картини. Въ дъсно продължава дълбокото, тъсно и скалисто — съ една дума каньоноподобно — дефиле на Вжча, каквато е цълата му северна половина, въ противовесъ на южната къмъ Дьовленъ, дето то сравнително е по-широко и по-пребродимо. Ето защо казахме въ началото, че по течението на Вжча е невъзможно и пешкомъ да се мине и ето защо по самата Вжча никъде нѣма селище. Причината за това е напречната на Вжча трахитна ерупция, която презъ терциерно време е залѣла долината на Вжча, следъ което последната е трѣбвало да пресече трахитнитѣ маси и образува днешното си тѣсно дефиле. Оттатъкъ Вжча се сливатъ силуетитѣ на куполообразнитѣ върхове на Баташката планина, а още по-назападъ, въ дъното на хоризонта се очертаватъ гребенитѣ на части отъ западнитѣ високи Родопи. Въ лѣво, долу, е долината на р. Тъмръшъ, притокъ на Дерменъ-дере, която разклонява северната частъ на Кара-балканъ: на северозападенъ дѣлъ, по който ние се движимъ, и североизточенъ, върху който е прочутия курортъ на пловдивчани — Бѣла черква. На югъ, предъ насъ, картината поразява. Най-напредъ погледа се спира на Персенка, дѣсниятъ стражъ на Вжча, чието чело е прошарано съ иглолистни дървета, много отъ които поради пожаръ стърчатъ сухи, както триангулационната пирамида. По-долу се ширятъ хубави пасища и се забелѣзватъ постройкитѣ на влашка кашкавалджийска мандра. Бие въ очи обстоятелството, че Персенкъ (2075 м.) и неговия сѣбратъ — Баташкиятъ карлъкъ (2082 м.) иматъ една и сѣща надморска височина, което показва, че тѣ сѣ синове на една майка, но раздѣлени за винаги отъ Вжча. Предъ Персенкъ е върхътъ Модеръ-тепе (1800 м.), фигурата на който се губи предъ тази на Персенка. Но най-поразителна въ това направление е гледката на она безконеченъ хаосъ отъ ридове и долове, който заслужено носи името Родопски лабиринтъ. Смѣташъ, че се намирашъ въ нѣкоя обширна планинска областъ, напр. въ централна Азия, макаръ въ миниатюръ. Колко дребно, незначително, игнорирано отъ природата изглежда тукъ човѣшкото същество!

Следъ кратко, но приятно пѣтуване по равното, осеяно съ борови горички, гърбище на Кара-балканъ, стигнахме пункта *Кадж ханъ*, дето е била турско-българската граница, отъ която сѣ останали ясни следи. На първо мѣсто, двадесетина празни гробове, защото тѣлата сѣ прибрали отъ близкитѣ на убититѣ.

Презъ 1912 г., въ денътъ на започването на Балканската война Перущенската рота отъ 21-и Сръдногорски полкъ трѣбвало да атакува по едно равнище близката турска позиция, пълна по-вече съ башибозукъ отъ съседнитѣ помашки села. Обаче, недочакала подготовката на атаката отъ почти готовото за стрелба оржие, предприема фронтална атака и така скъпо заплаща своето буйно увлечение, плодъ на мѣстъ още отъ 1876 г., когато тъмрашкитѣ помаци опожариха Перущица. Други следи отъ границата сѣ озъбено стърчащитѣ разрушени постови сгради и стрелковитѣ окопи.

Турската граница по долината на Вжча се вдаваше клинообразно, твърде много на северъ, като само 5 клм. по права линия я раздѣляха отъ село Кричимъ и тукъ бѣше най-слабото мѣсто на южната ни граница. По този начинъ днешната Дьовленска околия, която обхваща долината на Вжча, влизаше въ турска територия. Въ действителность, отначало следъ освобождението тя е влизала въ предѣлитѣ на Източна Румелия, като границата е вървѣла по Каинъ-чалъ на главното било, дето е днесъ гръцката граница. Но фактически тя е била независима, защото населението, което е било изключително помашко, не е искало да се подчини на българската властъ. Така, Дьовленско е било известно подъ имената: „непредадени вакѣфски села“, „Помашка република“ и „царството на Ахмедъ ага Тъмрашлията“. Това положение е продължило до Съединението, когато Дьовленско и Кържалийската областъ сѣ били отстъпени, като компенсация на Турция. Така се създава неестествената граница до 1912 г.

До самата граница на 1 клм. източно отъ Кадж-ханъ въ българска територия е било помашкото село Чуренъ, което презъ Балканската война е разрушено, а днесъ въ запазенитѣ къщи живѣятъ преселници отъ близкото българско село Лилково. По-долу върху р. Тъмръшъ е било разположено помашкото село Тъмръшъ, родното мѣсто и столицата на Ахмедъ ага Тъмръшлията, който съ баща си Асанъ ага, единъ следъ другъ, управлявали Дьовленско заедно съ цѣлата Рупчоска областъ отъ 1834 г. до Освобождението. Презъ 1876 г. Ахмедъ ага съ своитѣ башибозушки орди, въ помощъ на редовната турска войска потуши перущенското въстание и разори Перущица. Днесъ отъ с. Тъмръшъ нѣма камъкъ върху камъкъ. То съществува само на картата. Понятно е, защо то най-осезателно е изпитало въ този край последствията на войната. Населението му предчувствайки сѣдбата на войната, 3—4 дена преди почването на последната, напуснало село и избѣгало заедно съ турскитѣ войски.

Равният път по билото на Кара-балканъ продължава до седловината Бей-бунаръ, между долината на р. Търмъшъ и тази на Вжча. Тя се намира въ основата на Модеръ тепе. Върху ней се намиратъ развалини отъ голъма турска погранична заграда.

Отъ Бей-бунаръ презъ с. Петваръ за с. Михалково пътя слиза надолу, но пакъ е труденъ, защото пресича нѣколко притоци на Вжча отъ Кара-балканъ, които иматъ тѣсни и дълбоки долини. Както Петваръ така и Михалково сж вгнездени въ подобни долини. Кжщитѣ имъ, повече двуетажни каменни постройки, сж трасовидно една надъ друга разположени върху стрѣмни скатове, така, че лѣтно време е мжно съобщението между тѣхъ, а

нето на българското население въ Рупчоската област, което се бѣше доста сгъстило. Но не всички помаци напустнаха своитѣ родни огнища, така напр. с. Осиково — с. з. отъ Петваръ — и днесъ е помашко селище Дьовленъ — повече отъ половината и пр.

Михалково, дето пренощувахме, е сравнително голѣмо село, днесъ вече планирано. Намира се на Михалковската рѣка, на 2 клм. преди да се влѣе въ Вжча. То е било богато помашко село, което се занимавало съ производство на аби, въ свръзка съ развитото скотовъдство тукъ, и снабдявало околнитѣ села съ облекло. По рѣката имало тепавици. Между богатитѣ помаци имало много хаджи. Оцѣлитѣ кжщи на подобни богаташи сж голѣми, каменни, двуетажни, съ дървени решетки на прозорцитѣ за пазене женския свѣтъ отъ наблюдение. Макаръ, че тукъ и Господъ не е могълъ да види помакинитѣ, фанатичнитѣ помаци най-ревностно сж служили на този култъ.

Моитѣ другари — нѣмцитѣ — страстни любители на фотографски снимки изъ нашия животъ, отдавна желяеха да фотографиратъ помакия и помакъ. Обяснихъ имъ, че за помакия е невъзможно или е свързано съ рискъ да си навлечемъ нѣкоя неприятностъ. При Михалково срещнахме типиченъ помакъ отъ Осиково и казахъ имъ, че ще го замоля да имъ позира. Следъ обичайнитѣ поздравления, изказахъ нашитѣ желания на помака. Той отначало се смути и не се съгласяваше, но като му разправихъ, че не е за лошо, че това сж германци — наши съюзници презъ войната — съ които, известно е,

турцитѣ не правятъ политика — той се съгласи. Сигурно последното обстоятелство подействува най-убедително, защото помацитѣ се чувствуватъ правовѣрни турци. Трѣбва да се забележи, че благодарение на по-дълго-временната имъ откъснатостъ отъ България и днешната имъ изолираностъ поради липсата на пжтищата, дьовленскитѣ помаци сж отъ най-дивитѣ и най-консервативни родопски помаци. Ако въ Чепино и Чепеларе е вече възможно единъ „кауринъ“ да заведе разговоръ съ една помакина, то въ Дьовленско по никакъвъ начинъ. Какво значатъ съобщенията за културата, това най-ясно се вижда тукъ.

На другиятъ день — 8 септември — потеглихме отъ Михалково презъ Вжча по дървенъ мостъ отъ дълги греди само за пешеходци за Челикли. Изглежда, че днешния

Беденскитѣ бани на Широколжшката рѣка

зимно време, може би, невъзможно. Снабдяването съ вода, извършването на полската работа по почти отвеснитѣ сипеи, както изобщо цѣлия животъ, личи, че е крайно мжчителенъ. Населението на тѣзи села е било чисто помашко, което избѣгало презъ Балканската война. Тѣхнитѣ кжщи и други имоти сж сравнително по-слабо пострадали и днесъ се заематъ като безстопанствени, отъ преселенци отъ близкитѣ български селища: Лилково, Орѣхово, Широка-лжка и др. Това явление е общо за цѣлия дьовленски край както и за самия гр. Дьовленъ. Напустнатитѣ помашки селища и имоти се заематъ отъ преселенци отъ съседнитѣ български селища, които порано поради слабъ поминѣкъ отиваха на гурбетъ или се преселваха на северъ въ Тракийската низина. Сега войната улесни разселва-

мостъ тукъ на Вжча не е по-другъ отъ този, по който е миналъ точно преди 80 години единъ отъ първитъ изследвачи на Родопитъ — А. Viquesnel¹⁾. Тукъ долината на Вжча се значително разширява и е заета отъ нѣколко кукурузени ниви, ливади и овощни дръвчета — диви сливи. Тукъ е опредѣлено да бжде гара Михалково на бждащата желѣзопътна линия Дьовленъ—Кричимъ. На западната страна на долината на Вжча, горе, е селцето Селча.

Пътятъ за Челикли отначало минава презъ низкостѣблени и високостѣблени широколистни гори, но наближи ли се р. Гашна — голѣмъ притокъ на Вжча, който води началото си отъ гърба на Баташки Карлъкъ — се навлиза въ едри вековни иглолистни гори. Това сж вече горитъ, които ще бждатъ обектъ на концесионната експлоатация. Тѣзи гори сж главно въ западната частъ на долината на Вжча — въ Баташката планина и по главното било на Родопитъ, когато по Кара балканъ, който е по-населенъ, иглолистнитъ гори сравнително сж по-млади и по-оредѣли. По рѣка Гашна има нѣколко дѣскорѣзници.

Челикли е разположено на едно равнище върху високитъ части на склоноветъ на Баташката планина. То е бивше помашко село днесъ населено отъ турци преселенци отъ селата Ени-махле и Фотенъ. Челикли и с. с. Кара-булакъ, Гьовренъ и Грохотна — южно отъ Дьовленъ, сж турскитъ села изъ дьовленския помаклькъ. Тѣ сж потомци на старитъ обитатели — скотовѣдци изъ Родопитъ — юруцитъ-турци.

Пътятъ отъ Челикли за Дьовленъ запазва своята височина по високи гърбища, осянати съ гори и ниви. Случихме се по време на вършитба. Понеже тукъ пштищата не позволяватъ използването на колата, то чрезъ товари на коне или главно на катъри става пренасянето на снопитъ на централното парче нива, далечъ отъ селището, дето се прави хармана и извършва вършитбата. Поради изобилието на кристалинитъ шисти въ Родопитъ общо явление е, щото кжшитъ тукъ да се покриватъ съ каменни плочи, обаче, изъ долината на Вжча и на изтокъ отъ нея често се среща, щото каменнитъ плочи да се употребяватъ и за постилане на харманитъ. Вжча

е рѣзка етнографска граница. При едно макаръ и не толкова тънко наблюдение се констатира различие между говора на изтокъ и на западъ отъ Вжча, а различието между носията, особено женската, е така очегледна, че всѣки може да я забележи. Разликата между носията напр. на Чепино, Батакъ, отъ една страна, и тази на Широка-лъжа и Чепеларе, отъ друга, е извънредно голѣма. Разликата пъкъ между помашката и българо-християнска носия е незначителна. Помацитъ, особено женитъ, сж запазили по-старитъ форми.

Гр. Дьовленъ. Най-после, стигнахме навесенитъ надъ Дьовленъ назъбени скали, които оправдателно носятъ името Гребенецъ (1270 м.). Това е най-характерната за Дьовленъ ви-

Дьовленъ

сочина, която откъмъ северъ огражда малката Дьовленска котловинка. Подъ насъ, на Дамлъ-дере, е многоочаквания гр. Дьовленъ, който има надморската височина на София — 530 м., значи, трѣбваше да се спускаме около 750 м. надолу по стрѣмнитъ урви на Гребенецъ за да влеземъ въ него. Кжтъ на сурова самотия, дето природа, духъ и човѣкъ сж се слѣли въ тъмна примитивностъ. Тръпки те побиватъ и чувство на безизходностъ те обзема въ тази дълбока като гробъ малка котловинка — слабо разширение на долината на Дамлъ-дере — още повече, като си помислишъ, че цѣли два деня пътъ те отдѣлятъ отъ културния свѣтъ. Струва ти се, че си въ плѣнъ отъ природата. Мѣстното население, особено българското, е сжщо подъ гнета на подобни чувства и само така може да се обясни

¹⁾ А. Viquesnel. Voyage dans la Turquie d'Europe, т. II, стр. 189.

неговото ненадминато желание част по-скоро да се сдобие съ културни пжтища. Само така може да се обясни неговото безрезервно държане въ полза на концесионното използване на околните гори, защото ще се сдобие съ желѣзница за Кричимъ — най-прекия пжтъ за Пловдивъ — макаръ, че споредъ нѣкои, може би, ще бждатъ изсѣчени и използвани отъ други горитѣ, а то ще бжде лишено и отъ сегашния си поминѣкъ.

Дьовленъ е построенъ на лѣвия брѣгъ на Дамлж-дере, върху основата на стрѣмнитѣ и голи склонове на Гребенецъ. Срещуположната страна на котловинката е съ полегати и залѣсени склонове, но сж избрани тѣзи на Гребенецъ за постройката на селището, сигурно, поради хубавото имъ южно изложение. Котловинката на Дьовленъ, споменахме, представлява слабо разширение на долината на Дамлж-дере, следъ като последната напусне своя дългъ, тѣсенъ и дивъ проломъ, който започва още отъ Ташъ-боазъ при Беглика. Тя е дълга около 2 клм., именно, до като Дамлж-дере стигне Забралъ и се събере съ останалитѣ начални реки на Вжча. Тя е малка, но сравнително другитѣ долинни разширения изъ басейна на Вжча най-голѣма и благодарение на своето централно положение създава най-голѣмото селище тукъ — гр. Дьовленъ.

Около Дьовленъ котловинката е заета отъ ниви, ливади, зеленчукови градинки и изпѣстрена съ овощни дървета, главно орѣхи и сливи, между които протичатъ буйнитѣ води на Дамлж-дере. И все пакъ природата е, която развеселява потъналия въ развалини градъ.

Отъ кога датира Дьовленъ — не е известно. Но обстоятелството, че тукъ има изкуствени могили, че се сочатъ стари български гробища, че се предполага, какво на близкия връхъ на главното Родопско било — Гьозъ-тепе — се е намирало главното светилище на тракийското племе беси, показва, че този край отъ древни времена е билъ обитаемъ и че най-пригодното мѣсто за селище не ще да е било лишено отъ такова. Вѣроятно, Дьовленско е помохамеданчено презъ 17 вѣкъ. До Балканската война въ Дьовленъ не е имало нито единъ българинъ — християнинъ. Въ турско време Дьовленъ е билъ околийски центъръ съ голѣма турска казарма. Презъ Балканската война по-голѣмата частъ отъ него е изгорѣла и понеже още не е възстановена, градътъ има печаленъ видъ. Но и безъ това запазенитѣ помашки кжщи въ горната частъ на града иматъ окаянъ озгледъ. Дьовленъ сега се създава. Българитѣ завзематъ средната частъ на града, дето строятъ кжщи подъ планъ. Дьовленъ е единъ отъ онѣзи нови наши градове, които само по законъ сж такива. Тѣ едва стигатъ или не 1000 ж насе-

ление. Въ тѣхъ, разбира се, за нѣкакъвъ що годе културенъ животъ не може да се говори, а оживление се създава около учрежденията. Дьовленъ е подобенъ на Егри-дере, Дарж-дере, Кошукавакъ и др. Въ Дьовленъ, наприкладъ, нѣма нито единъ хотелъ или ханъ за пренощуване и пжтника рискува да остане на улицата.

Дьовленъ днесъ има около 300 кжщи, отъ които 70 — сж българо-христичнски — главно преселенци отъ Широка-лжка. Споредъ статистиката отъ 1920 год. е показалъ 1134 жители, а презъ 1926 година 1466 жители. Безспорно населението му се увеличава и сигурно съ прокарването на желѣзния пжтъ по Вжча ще се увеличи още по-бързо.

Дьовленъ днесъ сжщо е околийски центъръ на 24 села, съ всички околийски учреждения. Влиза въ Пашмаклийски окръгъ. Отъ културно-просвѣтнитѣ учреждения въ Дьовленъ, така необходими за този помашки край, освенъ училищата, нека споменемъ за читалището „Родопска просвѣта“, дето презъ 1924 г. е дадено първото представление — комедията „Михалаки чорбаджи“. Често се даватъ представления специално за помацитѣ и помакинитѣ.

Поминѣка, както на Дьовленско, така и на самия градъ, се състои въ малко земледѣлие и малко скотовѣдство. Нуждитѣ на помацитѣ сж крайно ограничени и оскудени. Най-доходното въ земедѣлието се явява тютюневото производство и тукъ се ражда цененъ тютюнъ, но кризата въ тютюневия пазаръ се твърде осезателно чувствува. Отъ зърненитѣ храни най-много се сѣе царевичата, която, когато почне да зрѣе всѣки отива да пази отъ опустошението на диви свине, които тукъ сж въ изобилие. Днешното скотовѣдство е жалкъкъ остатъкъ отъ миналото славно скотовѣдство, когато пжтищата за Бѣломорската низина сж били отворени. Използуването на горитѣ поради липсата на пжтища е слабо, макаръ че има и горски кооперации. Незначителна частъ дървенъ материалъ се свлича чрезъ водната сила на Вжча. Дьовленскитѣ помаци сж известни, като производители на катранъ, който въ мехове разнасятъ на северъ изъ Тракийската низина. Чаршията на Дьовленъ се състои: отъ 2—3 бакалници, 1—3 кафенета и кръчми, нѣколко дърводѣлски и желѣзарски работилници и кърпачници и една гостилница, въ която почти никога пжтника или гостенина не може да намѣри храна, защото се готви за опредѣленъ брой клиненти — чиновници.

Като беденъ планински край, Дьовленъ не е лишень отъ кретени, които служатъ за забавление на чаршиилиитѣ.

Ив. Батаклиевъ

КНИЖНИНА

П. Делирадев — Осогово, популярен очерк — София 1927 г., стр. 176. Ц. 40 л. — Не се мина и година, а ето че неуморимият труженик, турист и незаменим познавач на нашата планина, Павел Делирадев, въпреки всички незгоди, издава една обширна книга за Осогово, която е като № 2 от библиотеката „Туристическа просвета“. По-лесно е да се пише за Витоша, или коя да е друга планина у нас, отколкото за Осогово, планина на първ поглед безинтересна, негостоприемна и плешива, от друга страна по-далечна, по-малко известна и отчасти въ чужда територия.

Отъ предговора проличава безграничната любов на Делирадева към природата, към тази планина, която у мнозина българи възбужда горчиви спомени. „Осогово!... — въ въковетъ, изъ незнайни долини и джбрави на тази планина, малко ли прокудени чада сж търсили спасение тамъ, а следъ умора тежка се чувствали вече свободни“.

И при това, чисто научно изследване, авторътъ разглежда планината, като едно цѣло съ нейнитъ най-голѣми и малики подразделения, съ тѣхнитъ особености, имена и др.

Ако нѣкой има, който би се интересувалъ повече и въ подробности отъ Осогово, то авторътъ му посочва всичката литература, разпръсната въ най-различни издания, кждето всѣки изследвачъ говори само за това, което го е интересувало. А Делирадевъ, възъ основа на своитъ наблюдения и изучавания, безспорно много по вѣрни и точни и отъ това оставено отъ по-раншитъ изследвачи, е събралъ и групиралъ въ единъ необширенъ томъ, на достъпенъ и увлекателенъ езикъ всичко, абсолютно всичко, каквото може да се иска при описание на една планина. Той не е жалилъ нито трудъ, нито време, за да обходи всѣка височина и скала, да надникне въ всички долини и пещери, както и въ най-обширнитъ гори и безлесни хълмове, той не е оставилъ не прекръстосана нито една пъточка. Тамъ кждето нѣкой изследвачъ не е забелѣзълъ нѣщо, било въ геоложкия строежъ, въ климатически измѣрвания, било въ флората и фауната, то авторътъ съ положителностъ ги допълня.

Осогово не дава начало на по-голѣми рѣки, но отъ тукъ излизатъ многобройни малики рѣчици, които се изливатъ въ Струма и Вардар. Много то карстови извори и минерални извори допълнятъ липсата на пълноводни рѣки.

Въ книгата „Осогово“ намираме една интересна глава, каквато има и въ другата му книга „Витоша“, — това е отдѣлтъ за географскитъ наименования, къмъ които изобщо нашитъ географи се отнасятъ съ пренебрежение. Географскитъ имена иматъ голѣмо значение при изследване на каквито и да е било области. Чрезъ тѣхъ ще могатъ да се обяснятъ много характерни особености, на единъ дѣлъ, долина, рѣка, селище и пр. Нѣколкото имена, като: Златарци, Сребърновци, Рудище, Желѣзница, Саса, Турско рудари, Шопско рудари, говорятъ най-правдиво, че тукъ нѣкога е обработвано рударството, отъ което сега сж останали само имената и нѣкжде купища сгурия.

За старото рударство Делирадевъ посвещава нѣколко страници (140—148).

Осогово, макаръ и далечъ отъ голѣми и важни пѣтища е доста населенъ, и благодарение на рударството и овощарството, този край е билъ богатъ населенъ въ древността, населенъ е и сега, безъ да има обширни полета и голѣми рѣки.

Заклучителнитъ нѣколко думи на авторътъ, показватъ още единъ пѣтъ, че той мълчаливо съ неуморенъ трудъ и безъ специална подготовка е направилъ много повече, отколкото мнозина географи, облагодетелствуванни, или призвани като „специалисти“ въ образцови училища и институти. Нека по-

рано изучимъ нашата малка страна, да я опознаемъ добре и тогава да разправаме за далечнитъ народи и земи, а това ще стане само съ повече ходене.

Като приложение книгата има нѣколко снимки на разни дѣлове отъ Осогово, и една — съ портретитъ на първитъ изследвачи на планината. Приложената географска карта на Осогово съ Кюстендилско я прави още по интересна.

Всѣки географъ, любителъ на природата, туристъ и всѣки който обича своята родина, трѣба да има тази книга, която въ 176 страници, ни запознава съ една планина, въ чийто неизвестни долини, чуки и върхове се отглася тѣжната пѣсенъ на миналото. Трѣба да имаме и тази книга и да изучаваме нашитъ планини, които единствени сж запазили въ тѣхнитъ недра българската речъ и духътъ на свободата. В. М.

Ст. Чилингировъ. Хлѣбъ нашъ насущни, романъ, 240 стр. изд. Факелъ, София 1926 год. 60 лева.

Представете си тѣснитъ улички съ надвесени кѣщи на които и да е български градъ и вие ще имате рамката, въ която се развива, ту леко и весело, но все сериозно, цѣлото дѣйствие, преходъ отъ единъ животъ въ другъ. Не е това само историята на майсторъ Добри, консервативния гражданинъ на онова врѣме, справедливъ и строгъ — тукъ е представена тѣжната картина на погиващото еснафско съсловие, при настѣпването на новото врѣме, съ нови условия за животъ, нови изисквания и възможности. Сега вече Богъ и небе като че ли потъватъ въ забвѣта и единствено хлѣбъ насущни стои като Символъ на новото знаме. Обаче Чилингировъ не се е поддалъ на социални тенденции и проводничество на нови идеи, погрѣшна стѣпка за много отъ новитъ писатели, но ни представя живота, съ отзивчивото сърце на поетъ, който вижда съ свойствения му философски погледъ картината на нашата дѣйствителностъ. Неговитъ размишления върху човѣшката сѣдба, черпени отъ живота направо, се редуватъ съ сърдечнитъ тонове, които затрогватъ дълбоко — така напр. молитвата на дѣтето, въ която хлѣбъ нашъ насущни прозвучава като сѣдбоносенъ предвестникъ на новъ свѣтъ, или пѣкъ минутитъ на душевни мъки, които обхващатъ Добри и цѣлото му семейство, при новината за модерната работилница на Гино въ тѣхния градъ.

Макаръ и действието да е пренесено въ първитъ години следъ освобождението, като спомени на автора, то все пакъ романътъ на Чилингировъ, благодарение на почти сжщитъ условия и до сега въ нашия животъ и главно благодарение на своята художествена стойностъ, се приема отъ читащата публика като най-значителенъ даръ на литературното поле отъ години насамъ.

Препоръчваме романа на нашия сътрудникъ Г. Чилингировъ на нашитъ читатели. С. В.

ДРУЖЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

Съобщение на Ц. н-ство. Въ връзка съ предстоящия дружественъ съборъ, Ц. н-ство е решило да се свика на 5 мартъ т. г., въ София, конференция на председателитъ на дружественитъ клонове, въ която да се размѣнятъ мисли по въпроситъ, които ще се разгледатъ въ събора, главно: измѣнението на устава, правилника за хижестроене и пр.

Ц. н-ство, конституирано следъ XIX др. съборъ въ съставъ председателъ Ил. Антоновъ, подпредседателъ Ив. Раевъ, секр.-касиеръ В. Христовъ, редакторъ Из. Велковъ, домакинъ Из. Бойковски и съветници П. Пѣвъ, П. Христовъ и П. Хаджиевъ, претърпѣ измѣнение вследствие подаване оставката отъ страна на г. Ив. Раевъ и заминаването въ странство на г. Из. Бойковски, като вмѣсто тѣхъ влѣзоха г. г. Бор. Аневъ и Бор. Кертевъ, за подпредседателъ вмѣсто Ив. Раевъ се избра г. П. Пѣвъ.

Бързаме да Ви уведомим, че въ съгласие съ Плѣвненския клонъ „Кайлѣшка долина“, опредѣлихме щото ХХ. редовенъ дружественъ съборъ да се състои на 7, 8 и 9 априлъ т. г. въ гр. Плѣвень.

По този случай считаме за свой дългъ да обърнемъ вниманието Ви върху постановленията на устава по отношение на дружественитѣ събори и въ свързка съ това да Ви поканимъ:

1. За да се запази чл. 62 отъ устава и своевременно обяви дневния редъ и програмата на събора, да ни се съобщатъ най-късно до 20 февруарий т. г. всички въпроси, които ще пожелаете да се впишатъ въ дневния редъ за разглеждане на събора, както и мотивировката по тия въпроси. Понеже ще се правятъ измѣнения и на дружествения уставъ да ни се посочатъ до сжщата дата членоветѣ въ устава, въ които намирате, че трѣбва да се направятъ нѣкакви измѣнения и какви, както и намирате ли за умѣстно да се направятъ нѣкои допълнения на устава и какви именно, и мотивитѣ за това.

2. Да ни се изпратятъ, *но въ никой случай по-късно отъ 1 мартъ*, всички необходими сведения и пълненъ годишенъ отчетъ за 1926 г., за да не се пречи на своевременното изготвяне на общия дружественъ отчетъ, който напечатанъ въ отдѣлна брошура ще ви бжде разпратенъ за обсъждане дейността на Централното настоятелство.

Предупреждаваме Ви, обаче, че не наша ще бжде отговорността, ако ни се попречи, съ недавнето на време исканитѣ сведения, на отпечатването и разпрашването на отчета на Централното настоятелство.

3. Да се уредатъ веднага всички клонови задължения за което Ви сж изпратени извлечения отъ смѣткитѣ, за да не се пречи, отъ една страна на дружественитѣ работи, а отъ друга — да се избѣгнатъ недоразуменията относително редовността на клоноветѣ и броя на пратеницитѣ съ които тѣ биха имали право да участвуватъ на събора. Нека не се забравя, че пратеницитѣ сж въ зависимостъ отъ броя на изправнитѣ членове на 31 декемврий. Крайно време е да се изостави пакостната практика да се издѣлжаватъ нѣкои клонове въ навечерието на съборитѣ или даже на самитѣ събори.

4. Обръщаме Ви вниманието върху необходимостта отъ участието на всички клонове въ дружественитѣ събори и взетото въ свързка съ това решение на миналогодишния съборъ, а именно: „на клоноветѣ, които отъ незаинтересованостъ не сж пратили отчетитѣ си и не сж представени на събора, да се направи мѣрение и предупреждение, че при повторно неявяване ще бждатъ отстранени за неприявяване интересъ къмъ дружественитѣ работи“.

Надѣваме се, че въ бждеще съборитѣ ще бждатъ избавени отъ неприятноститѣ да се занимаватъ съ подобни въпроси и взематъ решения за налагане санкции по отношение на нередовнитѣ клонове.

5. Да се направи необходимото за своевременното избиране на клонови пратеници за събора.

Уверени сме, че като се има предъ видъ важността на въпроситѣ, които ще се разглеждатъ на предстоящия съборъ, ще се погледне най-сериозно на въпроса на клоновитѣ пратеници и ще се избере за такива подходящи дружествени членове.

6. За да се види дали ще могатъ да се уредятъ и какви следсъборни излети и съобразно това да се взематъ своевременно необходимитѣ мѣрки, умоляваме се да съобщите на клона въ Плѣвень ще има ли желающа за излети и предпочително изъ кой край. Това би улеснило извънредно много плѣвненския клонъ при уреждане програмата за следсъборнитѣ излети.

7. Поканваме всички клонове да влѣзатъ въ връзка съ съседитѣ си и се споразумеятъ за уреждане на областни среци презъ месецъ мартъ, когато ще имъ бжде съобщенъ и дневния редъ на събора. Въ тѣзи областни среци желателно е да присѣствуватъ вероятнитѣ пратеници на клоноветѣ, за да се уяснятъ и обсъдятъ задружно всички въпроси и по този начинъ да се улесни работата на събора. За така уреденитѣ областни среци да се уведоми Централното настоятелство, което, при възможностъ, би участвувало съ свой представителъ. Сжщо така да се определятъ и рефератитѣ, които другаритѣ отъ разнитѣ клонове биха изнесли предъ събора, на теми, които тѣ намерятъ за най-подходящи и навременни. Разбира се, темитѣ и референциитѣ трѣбва да ни бждатъ съобщени най-късно до 20 февруарий т. г., за да бждатъ вписани въ дневния редъ на събора.

8. Всички клонове да отговарятъ веднага на окръжнитѣ писма № № 432 отъ 12. X и 458 отъ 8 XII 1926 год.

9. Заедно съ настоящето се изпраща по една таблица — отчетъ, която да се попълни и веднага повърне въ Ц. Н-во.

10. Настоятелно искаме всички клонове въ своитѣ общи събрания и областни среци да се занимаватъ и съ въпроса за най-широкото разпространение преди всичко на дружественото списание „БЪЛГАРСКИ ТУРИСТЪ“, а следъ това и на останалата туристическа книжнина: юбилейниятъ сборникъ, пътеводителъ на гр. Сливень, издание на сливненския клонъ „Българка“ и излѣзлитѣ два номера отъ туристическата библиотека на софийския клонъ „Алеко Константиновъ“ — „Витоша“ и „Осогово“.

Нека не жалимъ усилия за разрешаването на този въпросъ и широкото разпространение и на безъ това оскѣдната туристическа литература съ съзнание, че вършимъ дълото на българския туризъмъ.

Най-сетне, ние сме на мнение, че е време да се тури край на една практика при досегашнитѣ събори, а именно да се уреждатъ съборни гошавки отъ клоноветѣ където се състоява събора. Не че у тѣхъ нѣма известенъ смисълъ или полза, но като имаме предъ видъ голѣмитѣ разноси, които се причиняватъ съ това на клоноветѣ, какъ мжчно се събиратъ дружественитѣ средства, а особено пъкъ голѣмитѣ нужди, които има да задоволяваме, ние сме увѣрени, че плѣвненския клонъ ще прекрати досегашната практика при пълно одобрение на другитѣ клонове.

Прочее, въ очакване че всички ще се проникнатъ отъ необходимостта да изпълнятъ всичко изложено по-горе, за да се подготвимъ и на време и на пълно за събора, пращаме Ви нашето волно другарско

Здравей!

Председателъ: Ил. Антоновъ

Секр.-касиеръ: В. Христовъ

Редакторъ Ив. Велковъ

Печатница „Родопи“ на Тодоръ Л. Класаровъ * „Царь Самуилъ“, 50